

Jakub Šlouf: Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953. Analýza veřejných kolektivních protestů obyvatelstva města Plzně v letech 1948-1953, dizertační práce

Oponentský posudek

Předkládaná disertační práce je zcela originálním a zásadním pojednáním jednoho z nejdůležitějších krizových okamžiků počátečního období komunistické diktatury v Československu, totiž plzeňské červnové revolty proti peněžní reformě v roce 1953. Autor svým pramenným výzkumem, teoretickým zakotvením práce i formou prezentace jednoznačně překonává vše, co bylo dosud o tomto tématu publikováno, zejména v historickém výzkumu, nemluvě o četné publicistice.

Termín „genealogie“ v názvu práce odkazuje na patrně neoriginálnější prvek autorova přístupu, totiž zakotvení relativně známého incidentu v červnu 1953 do kontextu předchozích protestních akcí a demonstrací, které se odehrávaly v plzeňské lokalitě v letech 1948-1953. Jsou jimi demonstrace při výročí osvobození města americkou armádou v květnu 1948 a neúspěšný pokus o vyvolání demonstrací při stejné příležitosti v následujícím roce, demonstrace při tryzně za zesnulého prezidenta Edvarda Beneše v září 1948, a dále četné dělnické stávky v plzeňských Závodech V. I. Lenina v letech 1949-1953, které nakonec vedly k velmi obdobné stávce, demonstraci a nečekané eskalaci protestu po vyhlášení „měnové reformy“ v červnu 1953 resp. nákupní panice, která jí krátkodobě předcházela. Autor tímto způsobem dochází ke zjištění a charakteristice několika různých „protestních kultur“, které podle něj dlouhodobě působily v jistých segmentech společnosti v západních Čechách a které se posléze propojily do specifické a výbušné podoby v červnu 1953.

Silnou stránkou práce je výrazná lokálně- resp. regionálně-historická perspektiva v nejlepší slova smyslu umožňující nikoliv snad mikrohistorický „hustý popis“ ale přinejmenším výrazně „zahuštěnou“ deskripci sociálně-kulturních vztahů, jednotlivých sociálních procesů a jejich potenciálních politických souvislostí, jež vedly k výsledné revoltě i způsobu jejího potlačení. Autor se přitom zaměřuje jak na jednotlivá potenciální protestní prostředí (středoškolské studentstvo, dělnictvo, sociálně demokratické činovníky aj.) tak na druhou stranu konfliktu, totiž stranické, státní a bezpečnostní struktury v kraji i v jednotlivých profesních prostředích, v tomto případě zejména plzeňských továrnách. Tento postup je umožněn exemplárním pramenným výzkumem v regionálních i centrálních archivech, jež přináší nejenom výrazně zpřesněný a řadu „mýtů“ bořící popis všech probíraných protestů i revolty v roce 1953, nýbrž všímá si též následných vyšetřování, různých forem represí, stejně jako ohlasu těchto událostí v místní společnosti.

Zvláště je potřeba ocenit v české historiografii nepřilíživě četné inovativní a velmi organické propojení důkladného empirického výzkumu s vhodnou teoretickou perspektivou. Jakub Šlouf se inspiroval dnes už značně rozsáhlým výzkumem tzv. nových sociálních hnutí, který se rozvíjel zejména v západní sociologii od počátku 70. let a který se vymezoval vůči v Evropě převládající marxistické sociologické tradici kladoucí důraz na ekonomicky determinovaný sociální konflikt opětovným důrazem na sociálního (historického) aktéra a inovativní charakteristiky „nových sociálních hnutí“ (studentské hnutí, feminismus, gay hnutí aj.) definovaných, na rozdíl od tradičního dělnictva, převážně jinak než vztahem

k vládnoucímu systému výroby a výrobních vztahů. Autor se inspiruje zejména literaturou k tematice „morálního protestu“ syntetizující do jisté míry některé zdánlivě „nesmiřitelné“ přístupy vycházející ze systémové teorie resp. tzv. symbolického interakcionismu. Dochází tak k definici vlastního „modelu kolektivního protestu éry stalinismu“, který je kombinací sociálně konstruktivistického a funkcionalistického přístupu a který je analyticky velmi produktivní. *“Protest je tedy na jedné straně subjektivně motivovaným typem sociální komunikace a na straně druhé objektivním faktorem narušujícím rovnováhu systému, byť nikoli nutně v politické rovině, ale především v rovině diskursu. Takto pojatý protest je komplexním společenským fenoménem, který se pouze částečně překrývá s běžně užívanou kategorií vědomé antikomunistické rezistence.”* (s. 28)

Je trochu škoda, že se autor v teoretické části - jinak velmi informované a přesvědčivé - nedotkl rozdílu mezi „sociálním protestem“ a „sociálním hnutím“, které jsou v dané sociálněvědní literatuře často traktované. Jde přirozeně o příbuzné pojmy, které se v realitě často překrývají, avšak právě v konkrétním historickém případě plzeňské revolty šlo především o „sociální protest“ nikoliv o „sociální hnutí“! Autor na jednom místě v úvodu např. píše, že prostřednictvím „kulturního rodokmenu“ protestních kultur na Plzeňsku odkrývá strukturu „hlavních sociálních hnutí, která se revolty účastnila“. Zároveň však posléze správně hovoří spíše o „tradicích“ resp. „kultuře protestu“ v jednotlivých prostředích (dělnictvo, studenti, mládež), neboť ani v jednom případě se nejednalo o sociální hnutí v tom smyslu, jak je sociologicky většinou chápáno, tj. jako hnutí a) angažované v sociálním konfliktu s jasně definovaným nepřítelem b) podpořené fungující sociální (solidaritní) sítí, c) charakterizované sdílenou, specifickou sociálně-politickou identitou (např. M. Diani). Autor však také nikde blíže nedefinuje klíčový pojem své práce „kultura protestu“, který nejlépe charakterizuje těžko uchopitelný sociálně-kulturní jev, jež konkrétně historicky – a velmi přesvědčivě – analyzuje, avšak z teoretického hlediska jej pojímá spíše intuitivně.

Nic z těchto drobných teoretických a spíše formálních nedostatků však nemá vliv na celkově velmi produktivní práci teoreticky informované analýzy značně obsáhlého empirického materiálu. Právě tento postup aplikovaný konsekventně v celého jeho práci umožňuje Šloufovi dojít k inovativním a přesvědčivým závěrům o „polymorfním a neorganizovaném“ charakteru plzeňské revolty, která vyrůstala z několika poměrně odlišných a vzájemně dlouhodobě nekompatibilních protestních kultur. Vyvrací tak „politizované“ interpretace plzeňského protestu ať už komunistické, zobrazující Plzeň v červnu 1953 jako kontrarevoluční či diverzní akci, tak ale i antikomunistické, které - pouze zdánlivě paradoxně - nápadně připomínají inverzní podobu komunistických interpretací a zobrazují plzeňský protest jako projev antikomunistického citění části západočeské společnosti. Šlouf svým výzkumem jednoznačně překonává dnes převládající „čtení“ plzeňské revolty buď jako prvního významného antikomunistického povstání v Československu a tedy i součásti domnělého latentního antikomunistického odporu, či na druhé straně jako „pouhou“ dělnickou sociální bouři větších rozměrů.

Předkládaná práce je zcela zásadním a originálním přínosem české historiografii soudobých dějin. Následující poznámky proto nejsou míněny primárně jako kritika disertační práce samé. Jsou podnětem do diskuze a pokusem promyslet z několika vybraných hledisek přínos zde předloženého výzkumu pro obor i pro naše porozumění druhé půli 20. století.

Na samém konci své práce se autor pokouší zasadit plzeňskou revoltu do širších dějinných souvislostí, ovšem to mu neumožňuje právě to, co je zároveň jeho silnou stránkou, tj. výrazná lokální a regionální perspektiva a soustředění na „sociální konstrukci“ reality v epicentru plzeňské revolty. Autor konstatuje, že se revolta nestala zásadním historickým předělem ani v celostátním ani regionálním rozměru, ovšem činí tak bez toho, aniž by sledoval funkci „plzeňské lekce“ v dlouhodobějším vývoji režimní komunistické politiky resp. sociálně-politické strategie. Naznačuje podobnost s mohutnější revoltou ve východním Berlíně téhož roku, avšak opět aniž by se zamyslel nad jeho podobným „polymorfním a hybridním“ charakterem, stejně jako tomu bylo později u dělnických protestů v roce 1956 v polské Poznani či v rámci horkého maďarského podzimu. Je zřejmé, že práce tohoto druhu nemá komparativní ambice, avšak přesto i zběžné srovnání přinejmenším s téměř do mrtě probádaným východoněmeckým případem (Šlouf ve svém textu odkazuje pouze na jednu, byť důležitou a standardní práci) by vedle očividných rozdílů (německý problém, větší míra militarizace aj.) ukázalo i řadu podobností (různé regionální i sociálně determinované kultury protestu, heterogenita motivů, procesy „učení“ na straně protestujících i na straně represivních složek atd.), které by významně podpořily autorovy vlastní závěry.

Je možná také škoda, že se autor v závěru nevrací ke svým teoretickým východiskům. Koneckonců inovativní analytické koncepty jsou zde v jeho práci uplatněny na historickou látku, která dějinně předchází „novým sociálním hnutím“ 60. a 70. let. Přirozeně nebylo a nemohlo být autorovým záměrem v jakémkoliv smyslu „opravovat“ sociálněvědní teorii, avšak zamyšlení nad tím, co z daných konceptů a teoretických modelů na jeho tématu „funguje“, co je badatelsky a analyticky produktivní a co naopak ne, by zvýšilo atraktivitu i dosah závěrů této práce.

Poslední poznámka se týká některých obecných pojmů z politických resp. intelektuálních dějin. Šlouf se ve svém metodologickém úvodu vymezuje proti teorii totalitarismu. To je pochopitelné a v českém prostředí zdánlivě nevyhnutelné vzhledem k nadužívání pojmů jako „totalita“ a „totalitní diktatura“ ve veřejné diskuzi o nedávné minulosti. Ale je to především politická diskuze. Analyticky je neustálé vymezování se sociálně-kulturních dějin vůči badatelsky už dávno neproduktivní teorii nadbytečné.

Mnohem inspirativnější je zamyslet se nad používanými pojmy. Pomiňme velmi problematické, nejasné avšak také okrajové pojmy ve Šloufově práci jako „třetirepublikové tradice“ či „liberální socialismus“ a „socialistický anarchismus“ coby údajné protiklady „státnímu socialismu“. Důležitější je pojem „stalinismus“, kterým Šlouf ve své práci obecně charakterizuje dobu svého historického zájmu. V první poznámce jej definuje povýtce politicky jako systém, který se „vyznačoval četným užíváním teroru, autoritativní formou vlády jedné politické strany, kultem osobnosti vůdce strany, státní regulací hospodářství, rychlou industrializací, kolektivizací zemědělské výroby a centralizací státní správy“. V tomto pojetí figuruje v našem současném historickém povědomí a je často standardně přijímán i v odborné literatuře. Avšak velmi málo odpovídá tomu, o čem Šlouf píše ve své práci. Užitečnější by bylo se tázat, co „stalinismus“ znamená pro dané konkrétní prostředí, v čem je např. „stalinismus“ typický v dělnickém prostředí Československa raných 50. let. Zde by se nabízelo možné porovnání s některými relativně úspěšnými koncepty v historickém výzkumu nacismu, stalinismu resp. komunistických diktatur obecně jako jsou např. pojmy „modernizační diktatura“ (I. Bérend), „everyday Stalinism“ (S. Fitzpatrick), „diktatura zaopatření“ (*Fürsorgendiktatur*, K. Jarausch) či „diktatura hranic“ (Th. Lindenberger). Do popředí by se tak dostaly jevy jako specifický socialistický „fordismus“ či produktivismus, svébytné formy

společensko-politického motivování a disciplinace jako bylo socialistické soutěžení, zpevňování norem, časté, shora organizované mobilizační kampaně (např. dělníků proti studentským „provokacím“ při trzňě za prezidenta Beneše v září 1948) tedy jevy, které hrají důležitou úlohu ve Šloufově historické analýze. Na základě těchto fenoménů bychom se tak mohli začít tázat, co byl „stalinismus“ v Československu jako kulturně-sociální jev a přestat opakovat statické a badatelsky nevýnosné definice pocházející z politických bojů už dávno odehraných.

Žádná z těchto diskuzních poznámek neměla jakkoliv snížit zásadní přínos Šloufovy práce k poznání důležité problematiky českých a československých soudobých dějin. Pramenný výzkum, teoretické zakotvení i literární zpracování jeho práce považuji za velmi zdařilý vědecký výkon a rozhodně navrhuji její přijetí k obhajobě!

PhDr. Michal Kopeček, PhD.

ÚČD FF UK